

ISBN : 978-93-24457-16-4

J.T.S.S.P. Mandal

Shri Shiv Chhatrapati College, Junnar

NAAC Reaccredited 'A' Grade

Department of Geography

Organized

National Seminar

In association with

Maharashtra Bhugolshastra Parishad, Pune

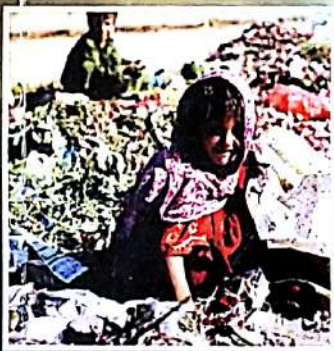
Sponsored By

Savitribai Phule Pune University, Pune

On

**An Overview on Recent Trends of
Socio-Economic and Environmental Issues in India**

17 and 18 February 2017

Editor

Asst. Prof. A. J. Dushing

Convenor

Offg. Prin. Dr. C. R. Mandlik

27	Infrastructure Of Rural Health Care Facilities In Nandurbar District Of Maharashtra	Mr. Sandip B. Garud Prin. Dr. D.S. Suryawanshi	125
28	Analysis Of Regional Disparity In Maharashtra	Ashwin Chandrakant Kamble	130
29	Spatio Temporal Analysis Of Literacy Rate In Maharashtra	Dr Seema S Malewar Sandip Masram	136
30	A Geographical Study Of Crop Diversification In Gadchrioli Districts (Ms)	Prof. Nagsen Namdeo Meshram	140
31	Regional Disparities In Government Health Care Services In The Nashik District, Maharashtra	Dr. S. D. Pagar	144
32	Agriculture Cropping Pattern: A Case Study Of Nagargaon Village, Shirur, Pune, Maharashtra	Dr. Nilesh Ashok Kale, Prin. Dr. Aher A. B.	151
33	A Review Paper On Causes Of Deforestation: An Environmental Issue	Prof. Pawar Rajendra Sitaram	154
34	Noise Pollution	Prof. Sakhare V. U.	159
35	Socio-Economic Status Of Tribal Community In Khed Tahsil Of Pune District, Maharashtra.	Ranyewale Siddhart K., Suryawanshi Rajendra S., Wagh Sarika B. ³	160
36	Population Resource: Demographic Dividend	Dr. Archana Kujur	164
37	Exploring Demographic Characteristics Of Himachal Pradesh: A District Level Gis Based Analysis	Dr. Daljit Kaur Dr. Rajiv Sindhu Mr. Sunil Agnihotri Mr. Jadhav Gokul S.	170
Marathi			
1	पुणे जिल्हयातील लिंग गुणोत्तर बदलाचा चिकित्सक अभ्यास	प्रा. दिलीप ज्ञानेशवर मुळूक	175
2	मेघालय राज्यामधील पर्यटन स्थळांचा भौगोलिक दृष्टीकोनातून अभ्यास	प्रा. रविंद्र सुदाम भगत	183
3	हिंगोली जिल्हयातील ग्रामीण वस्तीची प्रारूपे : एक भौगोलिक विश्लेषण	प्रा. नागनाथ फड प्रा. रमाकांत कसपटे	188
4	ग्रामीण विकास आणि पर्यटन	प्रा. डॉ. उमठारे डी. व्ही प्रा. भास्कर पी. जे.	192
5	आळंदीतील तीर्थस्थळांचा भौगोलिक दृष्टीकोणातून अभ्यास	प्रा. दादासाहेब मारकड	194
6	जगतिकीकरण व भारतीय शेती	डॉ. तोळमारे एस. एस.	198

ग्रामीण विकास आणि पर्यटन

प्रा.डॉ.उजागरे.डी.व्ही. प्रा.माने पी.जे

भारत हा खेड्यांचा देश अगून देशाच्या एकूण लोकसंख्येपैकी गुमारे ७५ टक्के लोकसंख्या खेड्यात राहते. शेती हा खेड्यातील मुख्य व्यवसाय आहे. शेती व शेतीशी मंगलन व्यवसायांच्या विकासात ग्रामीण विकास अवलंबून आहे. अगदी वेद काळापासून ते आजतागायत आपल्या अर्थव्यवस्थेतील खेड्यातील महत्त्व वाढत आहे. स्वातंत्र्योत्तर काळात १९५१ पासून भारताच्या नियोजित आर्थिक विकासाला प्रारंभ झाला. १९७० पासून ग्रामीण विकास हा कृषी विकासापेक्षा व्यापक आहे. याची शागनाला जाणीव झाली. त्या दृष्टीने शागनाने विविध विकास कार्यक्रम हाती घेतले आहेत. भारत सरकार विविध अंगांनी ग्रामीण क्षेत्राच्या विकासाचे प्रयत्न करीत आहे. त्यासाठी पंचवार्षिक योजनांमध्ये वाढती तरतूद केली जात आहे.

स्थूलमानाने विचार करता ग्रामीण विकास म्हणजे ग्रामीण क्षेत्राचा विकास होय. ग्रामीण लोकांच्या जीवनमानात सुधारणा घडवून आणणे. त्यांना अधिक चांगल्या प्रकारे जगता यावे यासाठी क्षमता वाढविण्याच्या हेतूने मध्यस्थितीत मंडळात्मक व गुणात्मक वाढ घडवून आणणे. यामध्ये ग्रामीण भागात नवीन तंत्राचा प्रसार करणे उच्चव्याख्यान देणे उच्चविकासाविषयक माहितीपट वाच्यवर्णन इत्यादींवर भर देऊन ग्रामीण लोकांच्या जीवनमानात बदल अपेक्षित आहेत. यावरून दैनंदिन जीवनात लोकांनी त्यांची जीवन जगण्याची व काम करण्याची पध्दत बदलणे म्हणजे ग्रामीण विकास होय.

ग्रामीण विकासाची व्याख्या

१. डॉ. व्ही. के. आर. व्ही. राव

ग्रामीण क्षेत्रातील लोकांच्या जीवनमानात सुधारणा करण्यासाठी तेथील नैसर्गिक व मानव संसाधनांचा पर्याप्त वापर म्हणजे विकास होय.

२. संयुक्त संघ

शासनाच्या व लोकांच्या संघटित प्रयत्नांकरे सर्व समाजाच्या मतानुसार आर्थिक व सामाजिक व सांस्कृतिक परिस्थितीत सुधारणा घडवून आणणारी व राष्ट्रीय विकास कार्यकाला हातभार लावायला शिकविणारी प्रक्रिया म्हणजे ग्रामीण विकास होय

३. शासनाच्या व लोकांच्या संघटित प्रयत्नांद्वारे सर्व समाजाच्या मतानुसार आर्थिक सामाजिक व सांस्कृतिक परिस्थितीत सुधारणा घडवून आणणारी व राष्ट्रीय विकास कार्यकाला हातभार लावायला शिकविणारी प्रक्रिया म्हणजे ग्रामीण विकास होय.

आपल्या देशात प्राचीन काळापासून पर्यटन केले जाते. प्राचीन काळापासून प्रवास हा मानवी जीवनाचा एक अविभाज्य भाग बनलेला आहे. पर्यटन ही संज्ञा प्रवास या शब्दाशी संबंधित आहे. मानवामध्ये प्रवासाची आवड प्रत्येक कालखंडात दिवून येते. प्राचीन काळी प्रवासाचा मुख्य उद्देश व्यापार हा होता. याशिवाय त्याकाळी प्राचीन ग्रंथ व ज्ञान संग्रहित करणे उ नवीन अनुभव घेणे उ तीर्थयात्रा करणे हा मुख्य प्रवासाचा हेतू अग्रे. तसेच ज्ञानसंपादन आणि विविध ठिकाणांचे अनुभव घेण्यासाठी व लोकजीवन समजून घेण्यासाठी त्यावेळी देशातन केले जात नव्हते.

एकोणिसाव्या शतकाच्या अखेरीस आजचे पर्यटन मुरू झाले. दोन्ही महायुद्धानंतर त्यास विशेष चालना मिळाली. पर्यटन हा एक व्यवसाय आहे. त्याचे स्वरूप अन्य व्यवसायापेक्षा वेगळे असून तो प्रामुख्याने सेवा व्यवसाय आहे. आल्हाददायक हवामान उ मृष्टीमौंदर्य उ सुगमता उ सुविधा उ निवासव्यवस्था व अन्य ऐतिहासिक व सांस्कृतिक घटकांचा समावेश होतो. हे घटक ज्या ठिकाणी उपलब्ध आहेत. तेथे पर्याटन केंद्र व पर्यायाने पर्यटनाच विकास होतो.

पर्यटनाची व्याख्या

प्रा. हुझिकेर व कॅप

पर्यटन म्हणजे कायम स्वरूपाची वस्ती न करण्याच्या हेतूने अनिवासी व्यक्तींच्या सहवासातून आर्थिक उत्पादनाशिवाय असलेली भ्रमंती होय.

हरमन श्युल्लर्ड

पर्यटन म्हणजे असा एक आर्थिक कार्यक्रम की, ज्यात लोकांचा प्रत्यक्ष देशांतर्गत किंवा परदेशी प्रवेश वास्तव्य व हालचाल यांच्याशी संबंध आहे. यात वास्तव्याचे ठिकाण एखादा देश नगर किंवा प्रदेश या स्वरूपात अगू शकते. पर्यटन हा एक आर्थिक व्यवसाय आहे. त्यापासून विविध प्रकारांचे आर्थिक फायदे देशाला मिळतात. परकीय चलन मिळते. मोठ्या प्रमाणावर रोजगार निर्माण होतो. पर्यटन विकासात ऐतिहासिक स्थाने महत्त्वाची आहेत. ऐतिहासिक व सांस्कृतिक घटकांचा समावेश होतो. हे घटक ज्या ठिकाणी उपलब्ध आहेत. तेथे पर्यटन केंद्र व पर्यायाने पर्यटनाचा विकास होतो. पर्यटन हा एक आर्थिक व्यवसाय आहे. त्यापासून विविध प्रकारचे आर्थिक फायदे देशाला मिळतात. परकीय चलन मिळते. मोठ्या प्रमाणावर रोजगार निर्माण होतो. पर्यटन विकासात ऐतिहासिक स्थाने महत्त्वाची आहेत. ऐतिहासिक घटक उ घटना यावद्दल लोकांना कुतूहल व आस्था असते. भारत हा एक ऐतिहासिक देश असून प्रदीर्घ परंपरा लाभली आहे. तसेच महाराष्ट्रातील गडउकोट व किल्ले

यांना प्रत्येक पर्यटक न चुकता भेट देतो. महाराष्ट्राची सांस्कृतिक व शैक्षणिक राजधानी समजले जाणारे पुणे शहर देशातील झपाटयाने वाढत जाणाऱ्या शहरांपैकी एक आहे. मुळा मुठेच्या संगमावर असलेल्या या नगराला दैदिप्यमान उ ऐतिहासिक उ साहित्यिक व विजृतापूर्ण परंपरा लाभली आहे. छत्रपती शिवरायांची जन्मभूमी व कर्मभूमी असलेल्या आपल्या राज्यात शिवरायांच्या महान कर्तृत्वाची साक्ष देणारे गाडेतीनशेहून अधिक गड किल्ले आहेत. आपल्या राष्ट्राची शेती आणि ग्रामीण भाग खड्या अर्थाने संपन्न आहे. पण व्यवहारी जगापुढे त्यांची अवस्था आज विकट झाली आहे. या शेतीला आणि ग्रामीण भागाला जर पुन्हा भरभरटीचे दिव्य आणायचे असतील तर शेतीला पूरक व्यवसायांची जोड देण्याची गरज आहे. यादृष्टीने पर्यटन व्यवसाय चांगला पर्याय होऊ शकतो. अतिथी देचो मयें ही आपली प्राचीन संकल्पना आहे. त्यातून आपण येणाऱ्या पर्यटकांचे नेहमीच स्वागत केले आहे. त्याला कल्पकतेची जोड दिली तर देशात पर्यटन व्यवसायाचा विकास जलद गतीने होऊ शकतो. पर्यटन उद्योग सोजगार उपलब्धतेचे साधन असून मोठ्या प्रमाणात परकीय चलन मिळवून देणारा हा उद्योग आहे. मोठ्याने उपलब्ध करून दिल्यास पर्यटकांचा ओघ भारताकडे वाढू शकेल. त्या अनुषंगाने पर्यटन उद्योगाचा विकास होणे गरजेचे आहे.

संदर्भग्रंथसूची

१. मोहन सराफ, प्रा. ना. मा. आचार्य, ग्रामीण अर्थव्यवस्था व महकार, १९९१
२. के. गागर, वाणिज्य व अर्थव्यवस्था घटक, वाणिज्य पब्लिकेशन्स.
३. प्रा. डॉ. संजय कप्तान, प्रा. जॉन्सन वॉर्जेम, डायमंड पब्लिकेशन्स.
४. रामदास नागोजी बोलके, सागर वावूराव बाळवेकर, भारतीय पर्यटन उद्योग, महाराष्ट्र उद्योजकता विकास केंद्र प्रकाशन, जानेवारी २०१४.
५. एम. व्ही. कुलकर्णी, ग्रामीण पर्यटन महाराष्ट्र उद्योजकता विकास केंद्र, जानेवारी २०१४.
६. अभिजीत सोनवणे, १ फेब्रुवारी २०१४, सकाळ साप्ताहिक, सकाळ पेपर्स, पान नं ५१ व ५२.